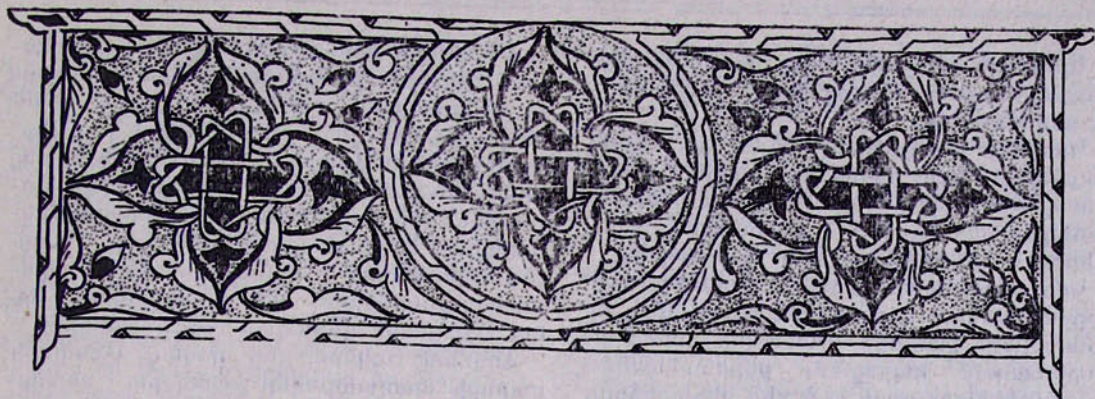

ՍՈՒՐԲ ԿՅՈՒՐԵՂ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ (375—444)

**Ժամանակաշրջանը, կյանքն ու
գործունեությունը**

Սուրբ Կյուրեղ Հայրապետ Ալեքսանդրացին Ե դարի առաջին քառասնամյակի ընդհանուր եկեղեցու պատմության ամենատիրական և ինքնատիպ դեմքերից մեկն է:

Առաջին երկու Տիեզերական ժողովներում՝ 325 թվականին Նիկիայի և 381-ին՝ Կ. Պոլսի, Ալեքսանդրիայի Աթոռի հաղթությունը հերետիկոսության դեմ մղված պայքարում հանուն ուղղափառ հավատքի, շատ ավելի բարձրացրեց այդ Աթոռի անվիճելի հեղինակությունն ու հմայքն ընդհանուր եկեղեցու կյանքում:

Ալեքսանդրիան Հռոմեական Կայսրության մեջ գրավում էր առաջնակարգ տեղ՝ որպես երկրորդ մայրաքաղաք, մշակույթի և գիտության կենտրոն: «Բացի ազգայինից, շատ մեծ էր նաև այստեղ քրիստոնեական անցյալը: Ալեքսանդրիան էր, որ արիստական վեճերի ժամանակ երկար կոնվենտից հետո, կարողացավ իր վարդապետությունը ընդունելի դարձնել ամբողջ քրիստոնեական եկեղեցու մեջ: Բնական էր, որ այս քաղաքի եպիսկոպոսները այնուհետև պիտի առաջնակարգ դիրք գրավեին քրիստոնեության մեջ»¹:

¹ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, Ընդհանուր եկեղեցու պատմություն, ս. Էջմիածին, 1908, էջ 295:

Ալեքսանդրիայի Աթոռի փառավոր անցյալի, նրա գերագահության և առաջնության այս անտեղիտալի ոգով ու անկոտրում հավատքով տոգորված ասպարեզ էր իջնում նաև Ե դարի առաջին տասնամյակում Կյուրեղ Ալեքսանդրացին: Նրա օրով, 412—444 թվականներին, «Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոսությունն իր ուժի գագաթնակետին էր հասել»²:

Ալեքսանդրիայի Աթոռի հայրնապետները համարվում էին և՛ Արևելքում, և՛ Արևմուտքում «պաշտպան ուղղափառ հաւատոյ»:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու անունն ու գործունեությունը նույնպես անխաղճիորեն կապվում են ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ՝ «քրիստոսաբանական երկրորդ մեծ հակամարտության հետ, որը առաջնորդեց Եփեսոսի ժողովի գումարմանը (431) և Նեստորի դատապարտմանը»³:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ծնվել է Ալեքսանդրիայում 375 թվականին, երբ 373-ին մահացել էր մեծն Աթանաս Հայրնապետը: Եղիա մարգարեի մաշտակը արժանավորապես ընկնում էր Եղիսեի ուսերին⁴:

² Մանուկ Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք Ա, Երևան, 1944, էջ 250:

³ Johannes Quasten, Patrology, III vol., 1966, էջ 116:

⁴ Դ. Թագ. Բ 13:

Կյուրեղի ծնողները եղել են հույն, քաղաքացիությամբ «եգիպտացի, ազնվական ու բարեպաշտ»⁵:

Կյուրեղի մանկության մասին մեզ «ոչինչ հայտնի չէ, որոշ ժամանակ ապրել է անապատի հայրերի մոտ»⁶: Բայց այս հանգամանքը չի հաստատվում պատմական փաստերով և նրա գրվածքների վկայությամբ⁷:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին դասական-եկեղեցագիտական կրթությունն ստանում է իր ծննդավայր քաղաքի ճշմարտորդ աստվածաբանական դպրոցում, քրիստոնեական ուսման և գիտության այդ մեծ կենտրոնում, անմիջական ղեկավարության և հովանավորության ներքո իր հորեղբոր՝ Թեոփիլոսի, որը 385—412 թվականներին Ալեքսանդրիայի Աթոռի պատրիարքն էր:

Թեոփիլոսն իր Աթոռի հեղինակությունն ու ազդեցությունն է՛լ ավելի բարձրացնելու և տարածելու թույն ցանկությամբ և իշխանապետական ոգով էր տոգորված: Նա ձրգտում էր իրեն եմթարկել Արևելքի ողջ եկեղեցին և մեծ հեղինակություն հասնել նաև Ալեքսանդրիայում, պետական իշխանության մեջ:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու երիտասարդական շրջանի կյանքի և գործունեության մասին ևս կենսագրական տվյալներ պակասում են:

Կյուրեղը եկեղեցու պատմության մեջ հիշվում է միայն 403 թվականին, երբ հավանաբար արդեն հոգևորական ձեռնադրված իր պատրիարք հորեղբոր ձեռքով մասնակցում է նրա հետ Քաղկեդոնի մոտ Կաղնյաց ժողովին (Կ. Պոլիս), որտեղ Կ. Պոլսի մեծամուն Զովհան Ոսկեբերան Հայրապետն աթոռազրկվում է և արքայվում, արքունիքում տիրող անբարոյականության և ամբարշտության դեմ արտասանած իր համարձակ և խարազանող քարոզների համար:

Կաղնյաց այդ ժողովում Ալեքսանդրիայի Թեոփիլոս պատրիարքը հարմար առիթը հասած է նկատում հեղինակազրկելու Կ. Պոլսի Աթոռն ու նրա պատրիարքը և իր 29 եգիպտացի եպիսկոպոսներով դատապարտում է Զովհան Ոսկեբերանին: Երիտասարդ Կյուրեղն այդ հարցում հանդես է գալիս իր հորեղբոր կողքին՝ ընդդեմ Ոսկեբերանի: Կյուրեղը ժողովում մասնակից է լինում «յուր հորեղբոր անպատվաբեր գործունեությանը և ոտնձգություններին Ոսկեբերանի դեմ»⁸:

Թեոփիլոս պատրիարքի և նրա ձեռնառն երիտասարդ Կյուրեղի անբարյացակամ ռազմամական վերաբերմունքը Զովհան Ոսկեբերանի դեմ բացատրվում է Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի Աթոռների և նրանց աստվածաբանական դպրոցների միջև գոյություն ունեցող աստվածաբանական-մեկնողական տարակարծություններով, տարբերություններով և մանավանդ հին հակամարտություններով, պատրիարքական երկու Աթոռների գերագահության հարցում:

Զովհան Ոսկեբերանը որպես Անտիոքի դպրոցի տաղանդավոր աշակերտ դատապարտվում է և արքայվում Բյուզանդիա, ուր և մահանում է 407 թվականին:

Երկու Աթոռների այս պայքարում Կյուրեղ Ալեքսանդրացին «վաղ ըմբռնեց ժամանակի ուժերը և յուր սեփական նպատակը: Նա որոշել էր այն ամբողջ իշխանությունը, որ հորեղբայրն էր թողել իրեն, Ալեքսանդրիայի գործությունը մեծացնելով գործադրել հօգուտ և ի փառս յուր Աթոռի»⁹: Երիտասարդ Կյուրեղը իր պատրիարք հորեղբորից «ժառանգել էր որոշ նախապաշարումներ և Զովհան Ոսկեբերանի հանդեպ, որը շարունակվում է երկար ժամանակ, մինչև 417 թվականը»¹⁰:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին աստվածաբանական հարցերում անզիջող պայքարի և հակամարտության մեջ էր Անտիոքի աստվածաբանական դպրոցի ավելի շեշտված քերականական-պատմական մեթոդների դեմ, իսկ եկեղեցական քաղաքականության մեջ՝ Կ. Պոլսի Աթոռի օրավոր աճող հեղինակության դեմ, մանավանդ Զովհան Ոսկեբերանի պատրիարքության ժամանակաշրջանում:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին 412 թվականին, երբ մահանում է իր պատրիարք հորեղբայրը, երեք օր հետո հաջորդում է նրան պատրիարքական Աթոռի վրա՝ «հակառակ պետական իշխանության կամքին»¹¹:

Այդ իսկ պատճառով Կյուրեղ Ալեքսանդրացու պատրիարքությունն սկսվում է նրա և Ալեքսանդրիայում կայսրության ներկայացուցիչ-կառավարիչ Ռեաստեսի միջև ազգային հարցում եկեղեցու և պետության պայքարով:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ոչ միայն եկեղեցու ազդեցիկ վարդապետ էր և աստվածաբան, այլև ազգային հարցերում ճշմարիտ «եգիպտացի, և մեծ առաջնորդ»¹²:

⁵ Թորգոմ պատրիարք Գուշկյան, Սուրբ և անբ, Երուսաղեմ, 1939, էջ 46:

⁶ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 313:

⁷ Quasten, նույնը, էջ 117:

⁸ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 313:

⁹ Նույնը:

¹⁰ Quasten, նույնը, էջ 117:

¹¹ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 314:

¹² Encyclopaedia Britannica, vol. 6. 1965, էջ 958.

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին իր գաճակալության առաջին իսկ տարիներին Ալեքսանդրիայում փակում է հերետիկոս Նովատյանների եկեղեցիները, բռնագրավում է հրեաների ինչքերը՝ հօգուտ եկեղեցու, և փակում նրանց աղոթատեղիները և հալածում նրանց: Անհաշտ պայքար է մղում հեթանոսական մշակույթի մնացուկների դեմ, հեթանոսությունն Ալեքսանդրիայում արմատախիլ անելու վճռականությամբ:

Մովսես Խորենացին, որ Կյուրեղ Ալեքսանդրացու պատրիարքության ժամանակ սովորում էր Ալեքսանդրիայում իր հայ ընկերների հետ, վկայում է, որ այնտեղ «իրոք մեծ փոփոխություններ են կատարվում: Կործանվել և կործանվում էր եգիպտաբյուզանդական հեթանոսական մշակույթը, որի տեղը բռնել էր քրիստոնեական եկեղեցական աստվածաբանությունը»¹³: Այս մասին Մովսես Խորենացին գրում է. «Սուրա առաջի այժմ ոչ անցեալ մասի Պոտեմիոս հինգակատար գազաթամբն, զանրապատ աշխարհ պատելով, այլ Մարկոս անտարանական քարոզութեամբ, ոչ վիշապագին դիցազնակաց գերեզմանք, այլ սրբոցն վայելչանան վկայարանք... ոչ ի քսան և հինգ Տաբի՝ տօնի աղճատանք... այլ յայտնութեան Տեսոն կատարի տօն. զյաղթող նահատակս գովել և օտարաց առնել ընդունելութիւն և յաղթատս տուրս: Ոչ գոհել չար դիւին Սարապեայ, այլ զՔրիստոսի արինն մատուցանել պատարագ»¹⁴:

Կյուրեղի գաճակալության առաջին տարիներին նրա կողմնակիցները օրը ցերեկով Ալեքսանդրիայում, պատրիարքարանի Մայր տաճարի սանդուղների վրա, 415 թվականի մարտին սպանում են կառավարիչ Որեստեսի բարեկամ, հայտնի նոր պղատնական կին փիլիսոփա Հիբարիային: Կյուրեղը մեղադրվում է այս սպանության մեջ: Սակայն նա կարողանում է իրեն արդարացնել և՛ կառավարչի, և՛ Թեոդոս Բ կայսեր առաջ¹⁵:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու եկեղեցական, հակաճատական-մատենագրական բեղուն և փոթորկոտ գործունեությունը հիմնականում սկսվում է, սակայն, 428 թվականին, երբ Նեստորը Կ. Պոլսի պատրիարք է լինում: «Նեստորը գերմանիկցի էր, վանական, Անտիոքի դպրոցի աշակերտներեն: 428-ին

ան հաջորդաձ էր Սիսինիոսին Կ. Պոլսի պատրիարքական Աթոռին վրա»¹⁶:

Նեստորը հիանալի հոեւոր էր և անվանի քարոզիչ. «Իր հռչակված ճարտարախոսության համար Թեոդոս Բ կայսրը պատրիարք կարգեց զինքը Կ. Պոլսի Աթոռին... Իր պատրիարքական պաշտոնավարության միջոցին էր որ Նեստորը հիմնադիրը եղավ աղանդի մը որ իր անունով կոչվեցավ նեստորականություն»¹⁷:

Կ. Պոլսի Աթոռի վրա Նեստորի գաճակալությամբ սրվում է պայքարը Կյուրեղի և Նեստորի, Ալեքսանդրիայի և Կ. Պոլսի Աթոռների միջև. «Նեստորականության դեմ ուղղափառության պաշտպանության պայքարում Կյուրեղը հանդիսանում է եկեղեցական և դավանական պատմության ամենատիրական դեմքը»¹⁸:

Ինչո՞ւմ էր կայանում Նեստորի քրիստոսաբանական մոլորությունը: «Նեստորը Անտիոքի աստվածաբանական դպրոցի աշակերտ լինելու իր հանգամանքով, իր քարոզներում շեշտում էր թե Քրիստոսի մեջ կան երկու անձնավորություններ. աստվածային անձնավորությունը՝ Լոգոսը, որը բնակվում է մարդկային մի անձնավորության մեջ, Հիսուս մարդը, և թե ս. կույր չի կարող կոչվել theotokos, «Աստուծո մայր» կամ «աստվածամայր»¹⁹:

«Աստված չի կարող մայր ունենալ,—ասում էր Նեստորը,—քանի որ ստեղծվածը կամ արարածը չի կրնար Արարիչ ծնիլ»²⁰:

«Քրիստոսի աստվածության և Բանին մարդեղության խորհուրդը պաշտպանելով, և Քրիստոսի ճշմարիտ Աստված և ճշմարիտ մարդ ըլլալը բացատրելով, սկսավ ըսել թե Աստված ի մարդն բնակյալ է միայն և անմասն է ամեն մարդկային բնության գործերե, որով երկու տարբեր անձեր կենթադրեր ի Քրիստոս և մարդեղությունը և միավորությունը չնշած կըլլար, փրկագործ տնօրենություններն ալ միայն մարդու վերագրելով պարզապես մարդադավան սկզբունք մը քարոզած կըլլար»²¹:

«Երկու առաջին Տիեզերական ժողովները Երրորդության անձերուն համագոյակցության խնդրովը միայն զբաղեր էին, առանց

¹⁶ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, Ազգապատում, Ա. հատոր, Բեյրութ, 1959, էջ 310:

¹⁷ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Հերձվածողներ, ձեռագիր, Երուսաղեմ, էջ 8:

¹⁸ Quasten, Գուշակ, էջ 117:

¹⁹ Նույնը, էջ 117: Տես նաև John Meyendorff. Christology in the fifth Century. 1969, էջ 3—16:

²⁰ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Հերձվածողներ, էջ 12:

²¹ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, Գուշակ, էջ 310:

¹³ Մ. Մ. Մկրյան, Հայ հին գրականության պատմություն, Երևան, 1976, էջ 178:

¹⁴ Մովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց, Թիֆլիս, 1918, էջ 345:

¹⁵ Quasten, Գուշակ, էջ 117:

նկատի առնելու թե ինչ էր այն աղերսը, որով Բանը միավորներ էր մարդկային Բնության հետ, Հիսուս Քրիստոսի պատմական անձին վրա: Խնդիր էր հիմակ գիտնալ թե, երկու Բնությունները ի՞նչպես միացած էին միակ անձ մը կազմելու համար: Ալեքսանդրիայի դպրոցը, հավատարիմ Աթանասի ավանդություններուն, կրնային թե երկու Բնություններն այնքան խորունկ կերպով թափանցած էին իրարու մեջ, որ աստվածային Բնության առանձնահատկությունները մարդեղության պահումը՝ իրապես միավորված էին մարդկային Բնության հետ, այնպես որ Տրոյ մարդկային Բնությունը ամբողջովին բովանդակելով իր մեջ աստվածության լրումը, նույնքան պաշտելի կըլար, հետևաբար պետք էր ըսել. Ծնունդ, Խաչելություն Քրիստոսի Աստուծո և Մարիամը կոչել՝ «Մայր Աստուծո»: Երկու Բնություններուն միությունը կատարված է «ըստ Բնութեան», այսինքն գոյակցություններուն միավորումովը և տարբերությանց ջնջումով, որով և Քրիստոսի մեջ կրնդունվի միակ Բնություն մը, Աստված-մարդուն Բնությունը»²²:

Այս պատճառով Կյուրեղ Ալեքսանդրացին իր գրվածքներում գործածում էր միշտ «Մի է Բնութիւն Բանին մարմնացելոյ» կամ «Յերկուց Բնութեանց՝ մի» բանաձևը: Ըստ Կյուրեղի «Երրորդութիւն նոյն բնութեամբ՝ երեք դէմք, մի զօրութիւն, մի աստուածութիւն. յամենայն ժամ Հայր, յամենայն ժամ Որդի, յամենայն ժամ ս. Հոգի: Մի աստուածութիւն է յերիս դէմքն: Որպէս կամի, որպէս խորհի, ամենուրեք է, մի հրամանք, մի կամք, մի թագաւորութիւն՝ դէմսն Հօր, Որդւոյ և Հոգւոյ»²³:

«Կյուրեղ Ալեքսանդրացու քրիստոսաբանական դրոյթները նույնն է իր գլխավոր շեմքով, ինչ որ Աթանասինն ու Կապադովկիացիներինը: Քրիստոսի մեջ աստվածային և մարդկային Բնությունները միացած են անալլալելի և անխառն կերպով և կազմում են մի անձնավորություն, որի մեջ առաջնորդող դերը կատարողն ու անձնավորություն կազմողը աստվածային Բնությունն է: Երկու Բնությունների միությունը այնպես է որ իսկապես միայն մարդեղությունից առաջ կարելի է այդ Բնությունների բաժան լինելը նկատել: Նրանից (Մարդեղությունից) հե-

տո մարդկային մի Բնություն է կազմում աստվածային Բնության հետ»²⁴:

Այսպիսով աստվածաբանական մտքի կենսունակությունն ու նրա ստեղծագործական թափը, նրա լարվածությունն ու եռանդուն գործունեությունը շարունակվում են նաև Կյուրեղ Ալեքսանդրացու օրով, Ե դարի 30—40 թվականներին: Դրանով սկիզբ է առնում քրիստոսաբանական-աստվածաբանական մտքի զարգացման նոր փուլը:

Այս անգամ էլ Կյուրեղ Ալեքսանդրացու գլխավորությամբ դավանաբանական շարժումների և հակաճառությունների մեջ դարձյալ «առաջնորդող նշանակությունը պատկանում էր Ալեքսանդրիայի աստվածաբանությանը»²⁵: Կյուրեղ Ալեքսանդրացին այդ պայքարում «լրացնում է Ալեքսանդրիայի դպրոցին պատկանող եկեղեցու մեծ հայրերի շարքը»²⁶:

Կյուրեղի եկեղեցական-պատմական նշանակությունը ընդհանուր եկեղեցու տարեգրության մեջ կայանում է Նեաոորի դեմ նրա պայքարի մեջ: Նրա մատենագրական հակաճառական վաստակը աչքի է ընկնում «սեպտուագիա խորությամբ, գիտնականությամբ և սխառնատիկությամբ»²⁷:

Նեաոորի դեմ մղած իր պայքարում «Կյուրեղ Ալեքսանդրացին հանդիսանում է իբրև աչքի ընկնող աստվածաբան և ձրգտում է տեսականորեն հաստատել քրիստոսաբանության մեջ Ալեքսանդրիայի դպրոցի տեսակետի ճշմարտությունը, փրկության գաղափարի այն պատմական-իրական վարդապետության հիման վրա, որ ս. Աթանասի կյանքի իդեալն էր և որ կենտրոնացնում էր հետաքրքրությունը Քրիստոսի մեջ աստվածային և մարդկային կատարյալ միության վրա, որով և ապահովվում էր մեր փրկության նշանակությունը»²⁸:

428 թվականից հետո պայքարը սրվում է Կյուրեղի և Նեաոորի միջև և տարածվում է սմբողջ Արևելքում և Արևմուտքում:

Եկեղեցին կրկին անգամ թատր է հանդիսանում մեծամեծ պառակտումների:

429-ին Կյուրեղ Ալեքսանդրացին իր «Չստկական նամակներում» դատապար-

²² Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, նույնը, էջ 12—13:

²³ Կնիք Հաատոյ ընդհանուր սուրբ եկեղեցու յուրաքանչեւ և ս. հոգեկիր հարցն մերոց դաւանութեանց (Կարապետ Եսիկուպոս Տեր-Մկրտչյան), ս. Էջմիածին, 1914, էջ 51:

²⁴ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան, նույնը, էջ 314: Տես նաև Մ. Արեղյան, նույնը, էջ 631—632:

²⁵ Պրոֆ. Ն. Սագարդա, Հույն-Արևելքի հին եկեղեցական աստվածաբանական գիտությունը, յուր ծաղկման շրջանում..., 1910, էջ 30—31:

²⁶ Նույնը, էջ 43:

²⁷ Quasten, նույնը, էջ 117:

²⁸ Պրոֆ. Ն. Սագարդա, նույնը, էջ 44:

տում է Նեստորի մոլորությունը և կոչ է անում նրան զղջալ, ընդունել իր սխալը²⁰։

Նեստորը մերժում է Կյուրեղի առաջարկը և նրան ուղղած իր նամակում նրա՛ն մեղադրում է մոլորության մեջ։ Այսպիսով հրապարակայնորեն սկսվում է պայքարը, բորբոքվում են Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի Աթոռների և Արևելքի երկու նշանավոր աստվածաբանական դպրոցների ուղղությունների միջև գոյություն ունեցող թաքուն հակամարտությունները։

Զուտ աստվածաբանական այս պայքարին ու հակամարտությանը միջամտում է նաև քաղաքական իշխանությունը, արքունիքը՝ արելով ու բորբոքելով այն։ Արքունիքը իր հովանավորության տակ է վերցնում Նեստորին որպես Կ. Պոլսի պատրիարքի։ Իսկ Կյուրեղը դիմում է Հռոմի եպիսկոպոսին։ Արևմուտքն էլ մասնակցում է պայքարին։

430-ի օգոստոսին Հռոմի Կեղեսին եպիսկոպոսի գլխավորությամբ ժողով է գումարվում, ուր դատապարտվում է Նեստորը և ընդունվում է Կյուրեղի «Հաատոյ ուղղափառությունը»։

Հռոմի ժողովը Կյուրեղ Ալեքսանդրացուն է վստահում ժողովի այս որոշումը Նեստորին հայտնելու պարտականությունը։

Հռոմի ժողովից հետո Կյուրեղ Ալեքսանդրացին իր հերթին իր Աթոռի եպիսկոպոսների հետ ժողով է գումարում Ալեքսանդրիայում և 12 նշանավոր-անաթեմա-է ավելացնում Պապի նամակին և այն. ուղարկելով Նեստորին, 10 օր ժամանակ է տալիս զղջալու և իր մոլորությունից հրաժարվելու, հակառակ դեպքում սպառնալով նրան ալոսագրկումով և ժողովական դատապարտումով։

Նեստորն էլ իր հերթին ժողով է գումարում Կ. Պոլսում և Կյուրեղի 12 նշանների դեմ գրում է իր 12 նշանները և դատապարտում Կյուրեղի քրիստոսաբանական բանաձևումը։ Նեստորին այդ հարցում պաշտպանում էր Անտիոքի Աթոռի եպիսկոպոսական դատը։ Այսպես, պայքարի հակադիր ծայրերում, միմյանց դեմ էին կանգնել Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի դպրոցները։

Եկեղեցին Արևելքում գտնվում էր ստույգ պառակտման վտանգի առաջ։ «Մեկ հնարավորություն էր մնում խուսափելու եկեղեցական այդ պառակտումից։ Տիեզերական մի նոր ժողովի գումարումն էր դա»²⁰։

Թեոդոս Բ կայսրը նախաձեռնում է Տիեզերական մի ժողովի գումարմանը, ժո-

ղով, որ տեղի է ունենում 431-ին, Հոգեգալստյան տոնի օրը, Եփեսոսում, 200 եպիսկոպոսների մասնակցությամբ։

Ժողովի առաջին նիստը գումարվում է հունիսի 22-ին։ Դեռ չէին ժամանել Նեստորի կողմնակից Անտիոքի Աթոռի եպիսկոպոսները։ Կյուրեղ Ալեքսանդրացին այնուամենայնիվ բացում է ժողովը իր նախագահությամբ։ Նեստորը հրավիրվում է ժողովին իր դավանությունը ներկայացնելու։ Սակայն նա մերժում է մասնակցել՝ ապօրեն գտնելով ժողովը։ Ժողովը, սակայն, շարունակում է իր աշխատանքները, և Նեստորը ի բացակայության պաշտոնապես դատապարտվում է իր մոլորության համար և ալոսագրկվում։

Եփեսոսի ժողովը ընդունում և հաստատում է իր կանոնական որոշումներով նաև Նեստորի դեմ Կյուրեղ Ալեքսանդրացու 12 նշանները։ Ժողովը հանդիսավորապես ճանաչում և հռչակում է ս. կույսի համար «Մալո Աստուծոյ» կամ Աստվածամայր՝ theotokos ավանդական տիտղոսը։

Եփեսոսի ժողովից 4 օր հետո այնտեղ են հասնում Անտիոքի Աթոռի 35 եպիսկոպոսները՝ Հովհաննես Անտիոքացի եպիսկոպոսի գլխավորությամբ։ Նրանք էլ գումարում են իրենց մասնակի ժողովը և դատապարտում Կյուրեղ Ալեքսանդրացուն։

Կայսրը եկեղեցու պառակտումը վերացնելու, ներքին խաղաղությունը վերահաստատելու և երկու հակառակորդ կողմերը հաշտեցնելու համար որոշում է աքսորել և՛ Նեստորին, և՛ Կյուրեղին։ Մի փոքր ժամանակ անց, սակայն, Կյուրեղ Ալեքսանդրացին Եփեսոսի իր բանտից վերադառնում է իր Աթոռը «իբր մի նոր Աթանաս»²¹։ Նեստորը առանձնանում է Անտիոքի մոտ մի մենաստանում և ապա աքսորվում է հեռավոր մի օազիս, ուր մահանում է թշվառ վիճակում 440 թվականին։

433-ին քաղաքապետար Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի Աթոռների միջև հաստատվում է խաղաղությունն ու համերաշխությունը։ Հովհաննես Անտիոքացի եպիսկոպոսը ընդունում է Եփեսոսի ժողովի որոշումները և արդար ու կանոնական է համարում Նեստորի մոլորության դատապարտությունը։ 432-ին պատրիարք է ընտրվում Կ. Պոլսի Աթոռի վրա Պրոկլը, որի հետ Կյուրեղ Ալեքսանդրացին պահում է քաղաքական հարաբերություններ։

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու կյանքի վերջին տարիները անցնում են համեմատաբար խաղաղ պայմաններում։ Նա մահանում է 444 թվականին, 42 տարի արդյունավետ

²⁰ Գիբբ թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 896։

²¹ Quasten, նույնը, էջ 118։

²¹ Quasten, նույնը, էջ 118։

գործունեությունն ծավալելուց հետո՝ ի պաշտությունն եկեղեցու, որպես եկեղեցու մեծ վարդապետ, կորովի պաշտպան ուղղափառ հավատքի, իր «անմահականն արդեամբք և մեծապայծառ վաստակովք»³²:

Մեր եկեղեցին չի մասնակցել Եփեսոսի ժողովին՝ մեր երկրում տիրող եկեղեցական ու քաղաքական աննպատակ պայմանների բերումով: Նոր էր կործանվել Արշակունյան իշխանությունը 428 թվականին, և Սահակն աքսորվել էր Տիգրան, և Մեսրոպի եկեղեցական, մշակութային, կրթական գործունեությունը արգելվել էր. և էջմիածնում տեղ ու տնօրինություն էին անում պարսիկների կողմից դրածո ատորի վարձկան հոգեվորականները:

432 թվականին Կ. Պոլսում սովորող մեր թարգմանիչ վարդապետները՝ Եզնիկը, Դևոնը երեցը, Կորյունը, Հովհան Եկեղեցացին, Հովսեփ Վայոցձորեցին և մյուսները հարեւրեմի վերադարձին իրենց հետ բերում են Եփեսոսի ժողովի որոշումները և Աստվածաշնչի հունարեն Յթառնանից թարգմանությունից մի ընտիր օրինակ և հանձնում՝ և Սահակին և և Մեսրոպին «յԱշտիշատ Տարոնոյ և ներկայեցին գկանոնս ժողովոյն Եփեսոսի», ինչպես վկայում է Խորենացին³³:

Խորենացին ճշում է նաև, որ թարգմանիչ վարդապետները Եփեսոսի ժողովից հետո և Սահակին և և Մեսրոպին բերում են Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մի նամակը, նեստորականների դատապարտության մասին³⁴, «բայց որ Թղթոց գրքի մեջ չի արձնվել այն, ինչպես պահված են Պրոկոլի և Ակակ Մեկտիկանց թղթերը, կասկածելի է դառնում Խորենացու վկայությունը»³⁵:

Այնուամենայնիվ և Սահակը և և Մեսրոպը ժողով են գումարում Աշտիշատում, «ընդհանուր եկեղեցվո համամիտ վճիռը հարգելով և իրենց ալ ունեցած ուղղափառ վարդապետության վրա հիմնվելով, մերժելով մերժեցին նեստորականությունը և հրամայեցին գկամաւոր հերձուածողսն ի բաց հալածել իրենանց աշխարհէն»³⁶:

Հայ եկեղեցին աստվածաբանական և քրիստոնաբանական հարցերում Եփեսոսի ժողովի որոշումներից այն կողմ չի անցնում:

³² Մատենադարան հայկական թարգմանության ճախնյաց, էջ 504:

³³ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, նույնը, էջ 311:

³⁴ Մովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց, դպ. Գ, գլ. ԿԱ, Վենետիկ, 1827, էջ 522:

³⁵ Կնիք հատուղ, (Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյան), էջ LXII:

³⁶ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, նույնը, էջ 311: Ըսն Սոփերք հայկականը, ԺԱ, էջ 29:

Ըստ մեր եկեղեցու ըմբռնումին, առաջին երեք Տիեզերական ժողովներում սահմանվում և բանաձևվում են քրիստոնեական ուղղափառ վարդապետության հիմնական ու կենտրոնական խնդիրները, և Երրորդության, Քրիստոսի Մարդեղության և Փրկագործության հարցերի մասին:

Հայ եկեղեցու համար Եփեսոսի ժողովով ավարտվում է «Տիեզերական ժողովներում վերագրված հեղինակության գլխավոր հիմքը, զանազան եկեղեցիներու համամիտ մերձավորության վրա հաստատված է և թե այդ միաձայնությամբ կրացատրվի ընդհանուր եկեղեցվո զանազան մասերում ու հասակարձիք ըլլալը: Իսկ այս համամտությունը գործնականապես հայտնվեցավ առաջին երեք ժողովներում մեջ, որոնք 325—431 տարիներու միջոցին գումարվեցան: ... Այս կացությունը հիմնապես փոխվեցավ Եփեսոսի ժողովին ետքը...: Առանց հիմնական պատճառի չէ որ հայոց եկեղեցին իրավունք ունեցավ Եփեսոսի ժողովը (431) իբր վերջին Տիեզերական նկատել և առջև չանցնել, որովհետև անով վերջացավ բոլոր գլխավոր եկեղեցիներու համակարձիք համամտության շրջանը: Ասով կարդարանա այն համոզումն ալ թե ընդհանուր եկեղեցվո համաձայնությունը, որ ճշմարիտ տվանդության հիմնակետը կկազմե, Եփեսոսի ժողովին ետքը խանգարվեցավ և ժողովները իրենց հեղինակությունը կորսնցուցին... երեք ժողովներու վճիռներով լրացած էին հիմնական հավատալիքները, որ քրիստոնեական կրոնքին իսկությունը, զուտ էական խորհուրդները կկազմեն, որ է Երրորդություն, Մարդեղություն և Փրկագործություն»³⁷:

«Այն հանգամանքը մանավանդ, որ և Սահակի և և Մեսրոպի կենդանությամբ տեղի ունեցած երրորդ Տիեզերական Եփեսոսի ժողովը, Մարդեղության խորհուրդի ուղղափառ դավանական հիմունքները որոշելով, իրապես վերջնական ձևակերպություն տված եղավ քրիստոնեական դավանանքին, և որ մեր եկեղեցու այդ հեղինակավոր հայրերը հոծարությամբ ընդունեցին իրենց եղած առաջարկությունը՝ ժողովի որոշումներին հպատակելու և մերժելու հակառակ տեսությունները, պաշտոնապես ստիժ դարձավ մեր եկեղեցու համար յուրացնելու այն ամենը, ինչ որ մինչ այդ հառաջ էր տարվել դավանական տեսակետից ընդհանուր եկեղեցվո մեջ, ղեպի Եփեսոսի ժողովի սկզբունքներն առաջնորդող ուղղությամբ: ...Հայ եկեղեցին հիրավի Կյուրեղ

³⁷ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, Հայոց եկեղեցին, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 101—104:

Ալեքսանդրացու քրիստոսաբանությունը լիակատար կերպով ընդունելուց հետո... միշտ հավատարիմ մնալով կյուրեղյան քրիստոսաբանությանը, նորա ոգով պարզաբանելով յուր առաջ դրված նոր խնդիրները և մերժելով այն ամենը, ինչ որ շեղվում էր նրանից ու նորմոնություն բերում»³⁸:

Ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մատենագրական վաստակը

Ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ընդհանրական եկեղեցու բազմաժանր մատենագրության մեջ ամենամեծ ու բեղմնավոր հեղինակներից մեկն է հանդիսանում, Ե դարի եկեղեցական հայրերի շարքում:

Նրա մատենագրական հարուստ վաստակը և առաջնակարգ և առանձնահատուկ տեղ է գրավում քրիստոնեական մշակույթի պատմության մեջ:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու հունարեն լեզվով գրած մատենագրական վաստակը «լցնում է Migne-ի հայրաբանական հրատարակության 10 հատորները»³⁹ չհաշված կորած կամ մեզ չհասած նրա գործերը»⁴⁰:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մատենագրական վաստակը նույնպես սերտորեն առնչվում է իր ժամանակաշրջանի եկեղեցական հարցերի ու հերետիկոսության դեմ նրա մղած պայքարի պատմության հետ՝ ի պաշտպանություն առաքելական ուղղափառ հավատքի և Նիկիական Հանգամանքի:

Ս. Կյուրեղ Հայրապետը երջանիկ եկեղեցական հայրերից մեկն է, որի գործերը նրա կենդանությանը թարգմանվում են մի շարք լեզուների, այդ թվում՝ լատիներենի, հայերենի, ասորերենի, եթովպերենի և արաբերենի:

Այս թարգմանությունների շնորհիվ էլ պահվել են Կյուրեղ Ալեքսանդրացու որոշ գրվածքները, որոնց հունարեն սկզբնաղբյուրները կորել են:

Ալեքսանդրացու «ոճն ու լեզուն հեռու են հրապուրիչ լինելուց: Դրանք տարածուն են և հաճախ էլ հոգնեցնող և զարդարուն»: Բայց բովանդակության տեսակետից ունեն «մտածման խորություն, գաղափարների հարստություն, փաստերի ճշգրտություն և հստակություն, հատկանիշներ, որոնք ապացուցում են հեղինակի հայեցողական և դիալեկտիկական տաղանդը և նրա գրվածքները դարձնում են քրիստոնեական վարդապետության

տության և դավանության առաջնակարգ աղբյուրներ»⁴¹:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին աչքի է ընկնում ոչ միայն իր ս. գրական ու աստվածաբանական հմտությամբ, այլ նաև իր մեթոդով: Նա քրիստոնեական մտածողության սխտեմատիկ մեթոդի մեծագույն ներկայացուցիչն է: Նրա մեթոդը հենվում է Աստվածաշնչի ապացույցի և եկեղեցական հայրերի գրվածքների վկայության վրա: Ըստ նրան եկեղեցու ուղղափառ հայրերի վկայությունը հավասար է Աստվածաշնչի վկայությանը: Հերետիկոսությունների և նեստորականության դեմ պայքարում Կյուրեղ Ալեքսանդրացին համոզված էր, որ հաղթանակի հասնելու միակ կերպը՝ եկեղեցու ուղղափառ հայրերի հետ համաձայն լինելն է, ս. Երրորդության, Մարդեղության և Փրկագործության հարցերում»⁴²:

Ըստ եկեղեցու մեծ հայրերի, աստվածաբանական-քրիստոսաբանական հարցերում «որպեսզի ապացույցը հուսալի լինի, պետք է հաստատել Աստվածաշունչով:

Հավաստի ոչինչ բան չկա, բան սուրբ, աստվածային Գիրքը: Ամենագլխավոր ճանաչարհը աստվածաշունչ գրքերի ուսումնասիրությունն է: Աստվածաշունչի եկեղեցական-աստվածաբանության համար ունեցած այսպիսի կարևորությամբ է բացատրվում թե ինչու՞ այդ շրջանի գրողներից այնքան շատ մեկնություններ են մնացել: Ամենագլխավոր դպրոցները առանձնապես մեկնաբանական դպրոցներն էին: Բացատրման մեթոդին մեծ նշանակություն էր տրվում»⁴³:

Ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մատենագրական վաստակը ընդունվել է բաժանել երկու շրջանների:

Առաջին շրջանը ընդգրկում է 412—428 թվականները: Այս ժամանակահատվածում նրա հեղինակած աշխատությունները հիմնականում ուղղված են Արիոսի դեմ և կրում են մեկնողական-հակաճառական բնույթ:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու ստեղծագործական կյանքի երկրորդ շրջանը ընդգրկում է 428—444 թվականները: Այս շրջանի նրա ստեղծագործական ժառանգությունը ուղղված է նեստորականության քննադատմանը և դատապարտմանը:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մատենագրական վաստակը ըստ բովանդակության և ըստ ժանրի բաժանվում է հետևյալ մասերի.

⁴¹ Նույնը:

⁴² Նույնը, էջ 185:

⁴³ Պրոֆ. Ն. Մազարդա, Հույն-Արևելքի հին եկեղեցական աստվածաբանական գիտությունը IV—V դարերում, ս. Էջմիածին, 1910, էջ 62—63:

³⁸ Կնիք հաատոյ, (Կարապետ եպս. Տեր-Մկրտչյան), ս. Էջմիածին, 1914, էջ LVIII և LXXX:

³⁹ Migne, patrologia Graeca (68—77).

⁴⁰ Quasten, նույնը, էջ 119:

1. Մեկնողական աշխատություններ Հին Կտակարանի վրա:

Ալեքսանդրացու մատենագրական վաստակի մեջ շատ կարևոր և ծավալուն տեղ են գրավում նրա մեկնողական աշխատությունները, որոնք խորապես կրում են, ըստ մասնագետների վկայության, ալեքսանդրյան դպրոցի աշխատանքային-միտոկ մեկնաբանության ազդեցությունը⁴⁴:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին «պարտ է զԱստուած պաշտել հոգով և ճշմարտութեամբ» (Հովհ. Դ 24) բնաբանով, Հնգամատյանից ընտրված որոշ հատվածների վրա գրել է 17 մեկնություններ: Ապա՝ 7 գիրք՝ Ծննդոց, 3 գիրք՝ Ելից, և մեկական գիրք՝ Ղևտացոց, Թուոց և Երկրորդումն օրինաց Հին Կտակարանի գրքերի վրա, ապացուցելու, որ «օրենքը խախտվել է միայն իր տառի և ոչ թե ոգու մեջ»⁴⁵:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին այնուհետև նույնպես ծավալուն մեկնություններ է գրել Էսայի (5 գիրք) և «Երկուտասան փոքր մարգարեից» գրքերի վրա:

2. Մեկնություններ Նոր Կտակարանի գրքերի վրա: Հովհաննոս Ավետարանի վրա (429-ին՝ աստվածաբանական-վիճաբանական բովանդակությամբ), Դուկասի Ավետարանի վրա (430-ին՝ քարոզչական, բարոյախոսական-գործնական բնույթի), Մատթեոսի Ավետարանի վրա (428-ին՝ մեկնողական ձևով) և ապա Հռոմայեցոց, Ա և Բ, Կորնթացից և Եբրայեցից թղթերի վրա: Սույն մեկնություններից հատվածներ են հասել մահ հայերեն թարգմանությամբ:

3. Դավանաբանական - հակաճառական աշխատություններ Արիոսի դեմ:

412—428 թվականներին Կյուրեղ Ալեքսանդրացու հակաճառական-դավանաբանական աշխատությունները, նրա «Գանձ» գրվածքները ուղղված են «ընդդեմ Արիոսի»: Այս գրվածքներում նա հետևում է ս. Աթանասի մեկնողական մեթոդին և դավանական աստվածաբանությանը:

4. Դավանաբանական - հակաճառական աշխատություններ Նեստորի դեմ:

430-ին Կյուրեղ Ալեքսանդրացին գրում է հինգ գիրք «ընդդեմ Նեստորի», որոնցում խստորեն քննադատում է Նեստորի քարոզների ժողովածուն: Թ դարում Կ. Պոլսի Փոստիոս պատրիարքը ս. Կյուրեղի այս գործը համարում է նրա ամենապայծառ աշխատությունը, մանավանդ նրանց համար գրված, որոնք ի վիճակի են հասկանալու ս.

Կյուրեղի տրամաբանական մեթոդի ուժն ու նշանակությունը⁴⁶:

Այնուհետև Ալեքսանդրացին գրում է «Ցաղագս ուղղափառ հաւատոյ» երեք ուղերձ-ճառ, դավանաբանական բնույթի՝ ճեղք-ճառ, թեոդոս Բ կայսրին, երբ հրապարակված Թեոդոս Բ կայսրին աղմկում էր նեստորական մոլորությունը: Մյուս երկու ճառերը ուղղված են, առանց անունների, կայսեր երկու երիտասարդ քույրերին՝ Արկադիային և Մարինային, ըստ ոմանց՝ Եվդոկիա թագուհուն և կայսեր մեծ քույր Բուզկերիային:

5. Զատագովություն ընդդեմ Յուլիանոս Ուրացողի:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու ջատագովական-հակաճառական աշխատությունների մեջ կարևոր տեղ է գրավում նրա գրած ջատագովությունը Հուլիանոս Ուրացող կայսեր դեմ:

Երկարամյա իր պատրիարքական գործունեությունից հետո, 441-ին, Կյուրեղ Ալեքսանդրացին անհրաժեշտ է գտել գրել 30 գիրք ջատագովություն՝ «Ցաղագս սուրբ կրօնից քրիստոնեից ընդդեմ գրոց ամբարիշտ Յուլիանոսի» վերնագրով:

363 թվականին Հուլիանոս Ուրացողը գրել է 3 գիրք հակաճառություն՝ «Ընդդեմ Գալիլիացոց» վերնագրով: Սույն հակաճառությունը կորել է: Բայց ընդարձակ հատվածներ են պահպանվել դրանից, Կյուրեղ Ալեքսանդրացու գրվածքներում: Հուլիանոս Ուրացողի հակաճառությունը Կյուրեղ Ալեքսանդրացու օրով դեռևս համարվում էր մի ուժեղ հարձակում քրիստոնեության դեմ: Կյուրեղ Ալեքսանդրացին նշում է, որ իր ժամանակ էլ հեթանոսությունը դեռևս չէր մահացել Եգիպտոսում, և թե Հուլիանոս Ուրացողի ամբաստանություններն ու մեղադրանքները քրիստոնեության դեմ լայն արձագանք և ժողովրդականություն էին վայելում մասսաների մեջ, և դրանք մնացել են մինչև իր օրերը անպատասխան: Կյուրեղ Ալեքսանդրացին որոշում է վերջին հարվածը հասցնել հեթանոսությանը: Ալեքսանդրացին իր սույն ջատագովությունը ուղղել է Թեոդոս Բ կայսրին: Աշխատության մեջ ս. Կյուրեղը օգտագործում է Որոգիենտի մեթոդը, երբ նա գրում էր իր ջատագովությունը «ընդդեմ Կելսոսի»:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու սույն ջատագովությունը, որը ուղարկվել էր նաև Անտիոքի Հովհաննես Անտիոքացի պատրիարքին, համարվում է քրիստոնեության հնագույն

⁴⁴ Quasten, Հույն, էջ 118:

⁴⁵ Նույնը, էջ 121:

⁴⁶ Նույնը, էջ 126:

և ամենատեղ հակամարտությունը հեթանոսության դեմ⁴⁷:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացին գրել է մահ

6. Քարոզներ:

7. Բազում ճառեր, ներբողյաններ, գանձեր:

8. Թղթեր, մամակներ:

Ալեքսանդրիայի Աթոռի նախորդ հայրապետների օրինակով, Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ևս 412—444 թվականներին գրել է **Տառական մամակներ** (թվով 30), հովվական բնույթի, ինչպես մահ դավանաբանական, եկեղեցագիտական բովանդակությամբ: Ալեքսանդրացին լայն թղթակցություն է ունեցել Արևելքի և Արևմուտքի իր ժամանակի եկեղեցական-քաղաքական մեծ անձնավորությունների հետ:

Ս. Կյուրեղի թղթերը ունեն և՛ անձնա-

կան, և՛ եկեղեցական-քաղաքական նշանակություն, որպես կարևոր փաստաթղթեր ժամանակաշրջանի եկեղեցու տարեգրության, աստվածաբանական-քրիստոսաբանական, ջատագովական և հակամատական վեճերի պատմության, եկեղեցական իրավունքի, Արևելքի և Արևմուտքի Աթոռների հարաբերությունների համար:

Ս. Կյուրեղի մատենագրական վաստակի մեջ են մտնում մահ

9. Կանոններ,

10. Աղոթքներ:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մատենագրական ողջ վաստակի և մահ աստվածաբանական ու քրիստոսաբանական գործերի առանձնահատկությունների մասին տես Quasten, *loc. cit.*, էջ 119—142:

(Ծառուակելի)

Ա. Հ.

⁴⁷ Quasten, *loc. cit.*, էջ 180:

